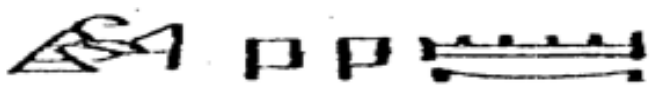
Türk Diline Dair –II–

“limon”a [□□□□□] gelince, Mısır-ı Kadîm’in “1”[1] lafzına lisân-ı Sâmî’de müsta‘mel olan harf-i ta‘rif ilavesiyle teşekkül etmiştir. Bu lafız Kıptîlerde “*norueo* [noruer]” şekline girmiştir. Nitekim [Heinrich Karl] Brugsch [1827–1894] ve [Georg] Ebers’de [1837–1898] musarrahtır.

“liman”ın [□□□□□] Yunancası “*limon*” ise de bu da “limon” [□□□□□] gibi elsine-i Sâmiyye’den alınmadır. Zaten her ikisinin başlarındaki “li”ler [□□] Arabî’deki “el” [□□] harf-i ta‘rîfine bedeldir [yerine kullanılmıştır]. Elsine-i Sâmiyye’de bu harf-i ta‘rif “el, elî, ileh / eleh, lî” [□□□ □□ □□□□ □□□□] gibi muhtelif şivelerle okunur. Madde-i asliye “min – mina”dır [□□□□ – □□□] ki eski Mısırlılarda:

“menî” [□□□] lafzından alınmadır. Nitekim el-Le’âli’ü’d-Dürriyye [fi’n-Nebâti ve’l-Eşcâri’l-Kadîmeti’l-Mısriyye, Ahmed Efendi Kemal 1851-1923, Antikahâne memuru, el-Fünûn ve’s-Sanâ’i‘ matbasında 1306’da Mısır’da basılmış. Eser 378 sayfa olup ilgili iktibaslar 127,128 ve 129. sayfalardan yapılmıştır] de mukayyettir.

Bu madde Mısırlılarda “irvâ”, [□□□□ sulamak, suya kandırmak] “iskâ” [□□□□ su verme, sulamak] manasını ifade eder. Binâ’en aleyh Türkçe’deki “suvat” [□□□□□] gibi su alınan mahâl, tarlalara su verilen yer demektir.

Ârâmîlerde ise; tarzındadır.

Araplarda “mînâ’”nın [□□□□□] iştikâkında iki ihtimal vardır. Aslı “venî” [□□□] maddesidir. Bu ihtimale göre “mînâ’” ism-i mekandır. Rüzgarın te’ennî ile estiği mahâl, açık denize karşı siper olabilecek yer demektir. Bu lafız Araplarda tâ devr-i cehâletten beri “el-Mînâ’” [elif-i maksure ile □□□□□□] “el-Mînâ’” [elif-i memdûde ile □□□□□□□] suretlerinde –kasr ve med ile–

müsta‘meldir. “Te’ettarne bi’l-mînâ’i sümme ceza‘nehû – Ve kad lehha min ihmâlihinne şü’ûnün – [Kesîr] teyemmemne min-hâ zâhibâtin ke-ennehû bi-diclete fi’l-mînâ’i fülkün mukayyerun”, [□□□□ □□□□□ □□□□ – □□□□ □□□□□□□ □□ □□ □□□ / □□□□□ □□ □□□□□□□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□□□□□ □□ □□□□□ / □□□□ □□□□□□] Nasîb [Bu lügatla Ebu Nasr Farâhî -ö.1242- Nasîbü’s-Sıbyân ismindeki sözlüğü veya 13-14. yüzyılda yaşamış Hasan b. Abdülmü’min Hûî’nin Nasîbü’l-fityân ve nesîbü’t-tibyân adlı manzum sözlüğü kastediliyor olabilir] Tehzîb[ü’l-Lüga Ezherî’nin sözlüğü] ile İbn Berrî [499/1106 – 582/1187] bu lafzın kasrına, İbn Vellâd [ö.332/944] ile Cevherî [ö.400/1009] meddine, Sa‘leb [200/815 – 291/904] gibi fuzelâ-yı edep ise med ve kasrına hükm etmiştir. Binâ’en aleyh her iki maddenin de ayrı ayrı esaslar olması mümkündür.

Bizde “liman”ın mukabili “davan”dır [□□□□□]. Gemilerin karaya davdığı, kavuştuğu mahâl demektir. Tarihte meşhur olan “Türk Davan” [□□□□□ □□□] “Kavak Limanı” manasına olduğunu Liyon Kahon [□□□□□ □□□□ David Léon Cahun, 1841-1900] *Asya Tarihine Medhal* [Introduction a l’historie de l’Asie, 1896] nam eserinde tasrîh etmiştir.

Türkçe “maş”dan [□□□] Arapça “baklâ’”ya [□□□□□□] kadar türlü şekillere giren “fasulye”yi [□□□□□□□] geçelim. (Geçelim diyorum, bu şive itibariyle doğru! Ancak iştikak noktasından “maş”; “fas”ın [□□□], yani fasulyenin ilk hecesi, aynı olmakla esas addedilmeye bi-hakk şâyândır. Arapça “baklâ’” ile ölçüşümün sıhhati on yedinci asra kadar Fıransızlar fasulyeye *fève blanche* demeleriyle sabittir. On yedinci asırdan beri ise her iki manası da Türkçe’den, yani biri “herel” [□□□] diğeri “hiral”den [□□□□], alınma olan *haricot* kelimesini kullanıyorlar. İşte böyle kâinâtın bütün dillerini zengileten bir lisanın tali‘sizliğine bakınız, yine fakir zannedilir). Giresun [□□□ □□□□] kasabasının adından alınma olan “kiraz” [□□□□□] bilmem ne hakla ecnebi sayılır. “Az” [kelimesi, □□] fikrime kalırsa esasen ziyâ değil “od”dur [□□□]. Daha doğrusu “od”un aynıdır. O halde “ad” [□□] esası olup “az” tarzında isti‘mâli acem şivesidir. İşte bu “ad”dır ki Acemlerde “âdîş” [□□□□] ve “ad iş” [□□□ □□] suretinde kullanılıyor. *Işıklı od* demektir. Yine bu “âdîş”dir ki “ateş” [□□□] olmuştur. Binâ’en aleyh “ad”ın ziyâ manasında isti‘mâli mecazendir. Nitekim Acemlerde “âzer”in [□□□] aslı “adur / adver”dir [□□□□]. “Rencur” [□□□□□], “gencur” [□□□□□] gibi manâ-yı aslîsî od üzerinde müvekkel bir meleğin adıdır. Evveli Türkçe âhiri acemce olan bu söz Zend Avesta’da “ader” [□□□] suretindedir. Zend Avesta içinde birçok Türkçe lafızlar da mevcud olmakla “ader”in orada bulunması Fârsîliğine delâlet etmez. Çünki onlarda “ad = od” [□□□ = □□] cezri [kökü] terkipsiz kullanılmaz; terkiple kullanılınca da yanına “adiş” gibi “ış = ışık” [□□□□□ = □□□] lafz-ı Türkîsi

katılır, hâlbuki Türkçe “gün, güneş = gün iş” [□□□ □□□ = □□□□,□□□], “kuyaş = Kûy iş / ateş”in [□□□ :□□□ □□□ = □□□□□] de Türkçeliğine birer şahittir. Bu kelime “afet” [□□□], “af” [□□], “av” [□□] suretlerine de girmiş ve “âfitâb” [□□□□□], “usta” [□□□□□] gibi lafızların esasına karışmıştır. Diyebiliriz ki bu silsile-i inkılâbî biraz daha tevsî‘ edersek “ay”da [□□] bu “af”, “av” cezrinin [kelime kökeninin] bir şîve-i diğeri olabilir. Ve bunu manaca yekdiğerinin mürâdifi olan “âyîn” [□□□□], “azin” [□□□□] bir derece ispat da eder. Fakat hayır, “dal”ın [□□□ harfinin] “yâ”ya [□□ harfine] mahrec-i huruf noktasından bir karâbeti yoktur. Gerçi esnâ-yı tebeddülâtta dal’lar, cim’ler yâ’ya tebeddül edebilir. Ancak o silsile-i tebeddülat nâkıs olunca böyle hükmü bulunulamaz. Yani ara yerde bir “ac” [□□], “aj” [□□] şeynsi yoktur ki dal’ı yâ’ya takrîb etsin [?]. Kaldı ki bir millette ay, gün isimleri esastır, biri diğerinden alınması uzaktır. Zaten de bu gibi lafızları ayrı ayrı esaslardan farzetmek servet-i lisan noktasından da mühimdir. Bu suretle her asla bir çok fer‘ler istinâd eder. Nitekim aşağıda görülecektir.

Fikr-i âcizâneme kalırsa “az” [□□] bizde zal harfinin vücûdunu isbât etmediği gibi “ajun”da [□□□□] “ja”nın mevcûdiyetini gösteremez.

“Ajun” [□□□ □] aslı “açun”dur [□□□□]. Sonra bu lafza imla noksanı yüzünden bir de “uçun – ucun” [□□□□□ – □□□□□] katılmıştır. Birincisi “üzerimize açılmış olan fezâ, felek, dünya”, ikincisi ise “bizi uçtan uca saran muhit, afak”, bu münâsebetle mecazen yine “dünya” demektir. O halde “ajun”un ja’sı cim’den makluptur, diyeceğiz. Binâ’en aleyh Türkçe’de esasî sayılacak zal’lı, ja’lı müte‘addid kelimeler bulunmadıkça bu iki sakîl harfi dilimize mâl edinemeyiz.

Ra’nın za’ya tebeddülü bir silsile-i tahavvülât şerâ’iti altında kabul edilse bile doğrudan doğruya imkânsızdır. Demek ki “göz”ün [□□□] zâ’sı “görmek”te [□□□□□] “ra” olmamıştır. Olsa olsa “göz”den “göztermek = göstermek” [□□□□□□□ = □□□□□□□] olmuş ve kalp [ve] ibdâl ile “görsmek / görsemek” [□□□□□□] doğmuş ve bu sefer “görsetmek”e bir “görmek” madde-i asliyesi kabul edilmiştir, farz edilebilirse de bizce bunların hepsi ayrı ayrı esaslardır.

“Adak” [□□□□], “az”dan değil “atmak” [□□□□] mastarından müştaktır. “Adak”ın üç manası vardır. 1. Ada, cezîre; adeta karadan denize atılmış bir cüz. 2. Deniz; çör çöbünü, dalgalarını attığı yer, yani sahil. 3. Bir tarafa atılmış, mehcur, eşten dosttan mahrum, bî-vâye kimse.

“Ad – isim”den [□□□ – □□] müştak olup; 1. nezr, 2. ta‘ahhüd, 3. va‘d, 4. mevsim manasına

gelen “ada” [□□□] da başka! Bilâhare bu “atmak”dan [□□□□] “adamak” [□□□□□] suretinde ayrıca bir mastar da çıkmıştır ki “adaşmak” [□□□□□□], “adaşcı” [□□□□□□] vesaire bundan doğmadır. Tabi‘î bu “adamak” da “ad – isim”den olan “adamak”tan ayrıdır. “İlahî ümmetini gark-ı deryâ-yı şefâ‘at kıl – adaşkan [□□□□□□□] yolda kalgan hasta ümmetler ki şefkat kıl”. “Azak” [□□□□] ise “az”dan [□□] değil, şüphesiz ki “azmak” [□□□□] mastarındandır. “Kara azmak” [□□□□ □□□] vesair meydandadır. “Ayak” [□□□□] da “az”dan [□□] değil “ay – kamer”den [□□□ – □□] alınmadır. Ayın müdevveriyeti “aya – âyâ”yı [□□□ – □□□] bir muhit-i daire çevresi demek olan “aylanak”ı [□□□□□□□] çevre ve gerdiş manasına gelen “aylana”yı [□□□□□□] doğurmuş. Devrânı ise “aymak = ağmak” [□□□□ = □□□□], “ayılmak” [□□□□□], “aylanmak” [□□□□□□□] (maklûbu aynalmak [□□□□□□□]), “aylamak” [□□□□□□] mastarlarını meydana getirmiştir. Derken bu mastarların bazıları “dönüp dolaşmak”dan bir de sadece hareket manasını tezammün etmiştir. Nitekim yılkının etrafını dönüp dolaşan ata “aygır” [□□□□□], boş gezip dolaşan kimseye “aylak” [□□□□□] derler. İşte “ayak” [□□□□] da hareket vazifesini gören, dönüp dolaşan a‘zâ, demektir. şâyân-ı hayrettir ki aygıra Araplar da “zebbü’r-riyâd” [□□□□□□ □□, Bu mürekkebin ilk kelimesi olan “zebb” sallanmak, hareket etmek, ikinci kelimesi olan “riyâd” ise keşif, gezi manasındadır. Gezip dolaşan, yerinde durmayan öküzlere denir] ıtlak ederler ki bilhâssa “aygır”, “öküz” [□□□□□], “kotaz” [□□□□□] demektir. Onun da manası Türkçe gibi “durmayıp hareket eden, dönüp dolaşan”dır. Türkçe’de “ayı” [□□□] Arapça’da “debb”de [□□□] böyledir. Aynı sebeb-i tesmiye ile vaz‘ olunmuştur. “Ayırma”yı [□□□□□□] “azırmak” [□□□□□□], “ayrılma”yı [□□□□□□] “azrılmak” [□□□□□□] farz etmeye ihtiyaç yoktur. Bilakis bir şeyi merkezinden “aydırmak” [□□□□□□□] onu teb‘îd eylemektir. Kaldı ki ayırmağın aslı “irmek” [□□□□□] farz edilince ayrı bir esastan doğma olduğu kabul edilir. “Yâ İlâhî doğru yoldan ayırmağıl [□□□□□□□□]”, “ırmak” [□□□□□□] vesaire buna delalet eder.

(mâ ba‘dı var)

Dergah, 1. sene, 2. cild, 103. sayfa, 20 Kânûn-i sânî 1338.

Nûreddin Mustafa

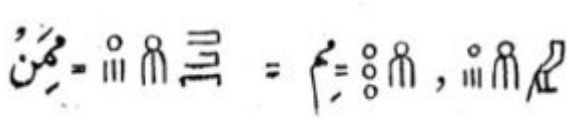
Hazırlayan: Faruk Can Yumuşak

Editör: Emir Çakır

Muhaşşî: Emir Çakır

Link

https://isamveri.org/pdfosm/D01054/1338_2_19/1338_19_MUSTAFAN.pdf

[1]